

OSMANOVA MƏLAHƏT NAZIM qızı
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası
Bakı ş., Lermontov küç., 74
e-mail: malehat@inbox.ru

**HANS NOSSAKIN “D’ARTEZ İŞİ” ROMANINDA EKSPRESSIONİZMİN
BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Açar sözlər: Hans Nossak, “D’Artez işi” romanı, ekspresionizm, “özgə”

Ключевые слова: Ханс Носсак, роман “Дело Д’Артеза”, экспрессионизм, “чужой”

Keywords: Hans Nossack, novel “The D’Artez Case”, expressionism, “alien”

Alman ədəbiyyatşünaslığında belə bir deyim var ki, müasir ədəbiyyatın gerçəkliyə münasibətini almanların “özgə” anlayışı dəyişdi [7; 3]. Bu ilk növbədə ekspresionizm ədəbi-estetik cərəyanının dünyaya münasibətində özünü göstərdi və onu təcəssüm edən sənətkar texniki sivilizasiyanın gətirdiyi “yeniliklərdən” qaçmağa başladı. Dövrün abı-havasını əks edən ekspresionistlər ilk növbədə fərdin mənəvi çöküşünü maddiyyatın və təmtərağın qarşısında tab gətirməməsi ilə əlaqələndirdi. Ekspresionistlərin bədii dünyasında fərd böyük və qarşısızalmaz axına tab gətirmir, özünü inanılmaz dərəcədə “boşluqda” hiss edir və cəmiyyətdən uzaqlaşaraq “özgə”yə çevrilirdi. Görünür elə bu səbəbdən XX əsrin sənətkarı diqqəti sənaye bədheybətinin yeni qavrayış formalarına yönəltdi və şəxsiyyətin özgələşməsi cəmiyyətin bəlasına çevrildi. Alman ədəbiyyatında bu mövzu Alfred Döblin, Qottfrid Benn yaradıcılığında özünün ən pik nöqtəsinə çatdı.

Dünyanı bürüyən əhval-ruhiyyə, mövcudatın özünün böhranı və bununla bağlı mənəvi, etik və fəlsəfi problemlərin önə çıxması ekspresionizmdə aparıcı mövzulara çevrildi. Mənəvi-ruhi problemləri qaldıran və fərdin “boşluğa” çevrilmiş həyatını önə çəkən ekspresionizm dünya haqqında düşüncələrini bölüşürdü. Ekspresionizm modernizm dövrünün məhsulu olmaqla bərabər onu həm də təcəssüm edirdi. Elə bu səbəbdən ekspresionizm tənqidi fikirlər irəli sürür, sosial-iqtisadi dəyişikliklərdən qaynaqlanan problemləri kəskin şəkildə ifadə edir, mövcud normalara qarşı çıxırdı. Ekspresionizm “həqiqətin subyektivliyi” və “bütövlüyün itməsi” [9] haqqında fikirlər irəli sürür, həyat və ölüm oppozisiyasından yazırdı.

Ekspresionizmin estetikasına Z.Freyd və F.Nitsşenin görüşləri də təsir etdi. Z.Freydə görə insanın mənəvi-ruhi həyatı təəssüratlar axını deyil, yalnız xarici təəssüratların təsirinə məruz qalmayan, əksinə, nə indi, nə də keçmiş təcrübə ilə izah edilməyən, onları yalnız daxildən idarə edən mənə ilə müəyyən edilir. Ekspresionist ədəbiyyat insanın şüuraltısında gizlənən mənəyə diqqət edir, onu fərdin həyatındakı iştirakından bəhs edirdi.

F.Nitsşenin nihilizmi ekspresionizmin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biridir. F.Nitsşenin irəli sürdüyü şübhə hissi, inamsızlıq “özgə”nin dünyagörüşünü ifadə

edirdi. “Özgə”yə çevrilmənin səbəbləri dərin skeptisizmlə əlaqəli idi. F.Nitsşeyə görə “Mən”in böhranı təfəkkür və idrakın ənənəvi formalarına şübhə hissindən, bütövlüyün itirilməsindən qaynaqlanır. Beləliklə, F.Nitsşenin “həyat fəlsəfəsi” [9] dövrün metaforasına çevrildi və ekspressionist yazıçılar Alfred Döblin, Qottfrid Benn və sonralar Hans Nossak yaradıcılığında bu və ya digər şəkildə özünü göstərdi.

Ekspressionistlər F.Nitsşenin “özgə” konsepsiyasını mənimsədi və qlobal “özgə” ekspressionizmin mərkəzi kateqoriyalarından birinə çevrildi. O hər yerdə və hər şeydə özünü göstərir, nəslin əsas dünyagörüşünü ifadə edirdi. “Özgə” diskursu bütün ekspressionist ədəbiyyatın estetik prinsipi kimi subyekt-obyekt münasibətlərində qlobal xarakter kəsb etdi.

“Özgə” ekspressionist ədəbiyyatda zəruri ontoloji (ontoloji - varlıq haqqında təlim – M.O.) vəziyyətə çevrildi. “Mən” dünyanın ağası olmaqdan çıxdı və hədsiz narahatçılıq içində dünyadan daha da uzaqlaşdı, yaşamaq üçün “özgə”yə çevrildi. “Özgə”yə çevrilən fərdin hissləri bütün digər hissləri kölgədə qoydu və bədii gerçəkliyin aparıcı prinsipi kimi çıxış etdi. Ekspressionist ədəbiyyatın mənbəyi köklü dəyişikliklərə əsaslanırdı. Görünən o idi ki, insan və dünya, insan və cəmiyyət, insan və Tanrı bir-birindən ayrılmışdı. İnsan təcridəməyə məruz qalmış, elə bu səbəbdən insandan kənar nə varsa, təhdid xarakteri daşıyırdı. Fərdin “bir yerdə” olmaq hissini “qarşı-qarşıya” dayanmaq hissləri əvəz edirdi. Mənəvi qavrayış formalarının böhranı, subyektin cəmiyyətdən, insanın insandan, subyektin öz “mən”indən uzaqlaşması baş verir və bu da öz növbəsində ədəbiyyata sirayət edirdi.

İnsan ruhunu bütün çılpalığı ilə təsvir edən ekspressionizm ona qarşı dünyanın bayağılığını qoyur və mənəvi əzablarda çırpınan, əzab çəkən və çıxış yolu tapa bilməyən fərddən bəhs edirdi. Özünü təcridə məruz qoyan fərd ekspressionizmdə öz qorxuları və “özgə”yə çevrilməsi ilə baş-başa qalırdı. Belə fərdin istənilən davranışları mənəvi əzabları, fəryadı ilə səciyyələnir. Elə bu səbəbdən ekspressionist nəsrə düşüncə dərinliyi, refleksiya önə çıxırdı.

Hans Nossak (Hans Nossack, 1901-1977) insan böhranını müasir dünyanın problemi kimi görürdü. Onun qəhrəmanları ətraf aləmlə əlaqəsini kəsir, keçmişdən qopa bilmir, hamıdan və hər kəsdən kənar gəzir, autsayderi təcəssüm edirdi. Coel Eyci yazırdı ki, “Onun yaradıcılığı Strindberq və ekspressionist Ernst Barlaxın təsiri altında idi” [1]. [Sara Ditrix isə onu Kamü ilə müqayisə edir və qeyd edirdi ki, “Kamü Nossakın sevimlisi, dəqiq və ifadəli təsvirinin siması idi” \[4, s.83\].](#)

Nossakı Kafkaya bənzədənlərdə yox deyildi və bir qayda olaraq Kafkanın ekspressionist nəsrini onun yaradıcılığı ilə müqayisə edirdilər. Nossak isə, “onun adını ilk dəfə özüm haqqında söhbətdən eşitdim” deyib sualdan yayınırdı [2, s.19].

Məlumdur ki, sivilizasiyaların böhranı insandan və müəyyən mənada insanı və bu sivilizasiyanı yaradan təbiətdən asılıdır. Ekspressionist rəssam Edvard Munkun “Fəryad” əsərində fəryad edən konkret insan deyil, o daha çox insanın qarşısını ala bilmədiyi fəlakət öncəsi dəhşət saçan fəryadıdır. Onun bu fəryadını heç kəs eşitmir,

tənha bir “dəlinin” mənasız qışqırtısı kimi görünən bu fəryad insanlara yönəlmiş, o da çox boşluğa, kainata, ən başlıcası isə Tanrıya yönəlir. H.Nossaka gədikdə onu da bu abstrakt-simvolik aspektlər maraqlandırır, özünün də qeyd etdiyi kimi “... təcridolma dedikdə fərdin doğulduğu tarixi zamandan mənəvi-ruhi zamana çıxması nəzərdə tutulur” [5, s.37].

Ekspressionistlər sözün həqiqi mənasında yeni dövrün mahiyyətini ifadə edir, gerçəkliyi realitəsinə tənqid edirdilər. Bu baxımdan H.Hossakın “D’Artez işi” (Der Fall D’Artez, 1968) romanı əlamətdardır. Roman burjua məşininin insana düşmən kəsilməsindən bəhs edir. H.Nossakın “özgə” mövzusu romanda sosial-tənqidi mahiyyət daşıyır. Əsərin qəhrəmanı Ernest Nazeman təsadüfən gizli təşkilatın üzvü qismində şübhəli şəxs kimi məsuliyyətə cəlb olunur. Hakim – məhkum qarşılıqlı, həyat – ölüm qarşılıqlıma çevrilir. Ernest Nazeman və onun dostları “düşmənlər” çevrilir, mövcud quruluşun dəyərlərinə zərbə vururlar. Lakin hakim sona qədər də anlamır ki, bu “düşmənlər” mənəvi-ruhi bağlarla birləşən, keçmişin dərsələrindən nəticə çıxarıb yaşamaq istəyənlərdir. Paradoks o idi ki, “düşmənlər” də cəmiyyətə təsir edə bilmir, onun qaydalarını dəyişmək iqtidarında deyildilər. Elə bu səbəbdən hakim quruluş tərəfindən “düşmən” elan edilsələr də, özləri də təcridolmaya, “özgə”yə çevrilməyə məruz qalırdılar.

Mənəvi dəyərlərdən uzaq olan hakimin sənətkar üzərində, bayağı insanın yaşayan, izzət çəkən fərd üzərində məhkəməsi ilə başlayan roman sənədli əsəri xatırladır. Roman sənətkarla bağlı məhkəmə istintaqının sənədli hesabatı formasında yazılıb.

Gizli polis orqanı özünə Balzakın “Bəşəri komediya”nın qəhrəmanlarından olan d’Artez təxəllüsünü götürən Ernest Nazemanın həyatını araşdırır. İntellektual oyunda “gerçək” və “uydurma”nı qarşı-qarşıya qoyan H.Nossak öz daxili istintaqını aparır, insana və mənəvi ideallara inamını itirmiş, onları var-dövlət, uğur və rahatlıq ilə əvəz edən real dünyanı təsvir edir. Ekspressionizm üslubunda yazan alma rəssamı Maks Bekmanın “Həddindən artıq reallığına görə belə bir təlxəyi təsvir etmək asan deyil” [6, s.2] ifadəsi ilə başlayan roman “özgə”yə çevrilən və bir daha başqası ola bilməyən insan faciəsini danışır. Bu insan hamı kimi olmaqdan qaçır, özünün mənəvi dəyərləri ilə yaşayır və elə bu səbəbdən “özgə”yə çevrilir. H.Nossak müasir dünyada hamıdan uzaq gəzən fərdin tənhaləşməsindən bəhs edir. Bu tənhaləşmənin qarşısını almaz xarakter daşdığı fərdin cəmiyyətlə qarşılıqlı qarşılıqlıması şəklində təsvir edir.

Əsərin baş qəhrəmanı sözsüz teatr oyunçusu, pantomima aktyorudur. Onun pantomimaları sosial-siyasi, fəlsəfi mövzularla bağlıdır və elə bu səbəbdən çox vaxt tamaşaçı onun oyunlarını başa düşmür, tamaşa vaxtı gülməli və ya ciddi olduğunu müəyyənləşdirə bilmir. Lakin o, da başa düşülmək üçün israr etmir, səssiz dayanır, emosiyalarını bildirmir. Bu şəkildə özünü dünyadan və insanlardan təcrid edir, istənilən hadisəyə hazır olduğunu göstərir. Onun geyimləri də roluna uyğun gəlir – nə çox bəzəkli, nə də çox ciddi olur, amma bütün hallarda nəyisə həll edə biləcək bir “məmur” kimi görünür. Onun d’Artez təxəyyülü də izah ediləndir, çünki məhz

Balzakin personajı onun ruhuna yaxın, demək istədiklərinin əyani nümunəsidir. Əsil ad və soyadı Ernest Nazeman olan teatr oyunçusu Balzakin “İtirilmiş illüziyalar” əsərinin qəhrəmanı Daniel d’Artez adını götürməklə özündən, ata və anasının ona verdiyi addan xilas olmaq və beləcə, mənəvi məsuliyyətdən qurtulmaq istəyir. Əsərin ilk sətirləri də elə bu fikri təsdiqləyir: “Qəribədir ki, bütün sənədlərdə d’Artezin doğum yeri və tarixi sual işarəsi ilə qeyd olunurdu. Gizli polisə görə burada çox ağıllı bir saxtakarlıq ola bilərdi, lakin keçmişdə olan müharibələri, dağıdılmış şəhərləri, dağıdılmış arxivləri, xüsusən də dəfələrlə dəyişən ideologiyaları nəzərə alsaq, bu saxtalaşdırmanı sübut etmək mümkün deyildi. D’Artez özü isə bunun ikinci dərəcəli məsələ olduğunu deyirdi” [6, s.3]. Bu azmış kimi d’Artez özü də sənədinə ciddi yanaşmır, doğum tarixini və doğulduğu yerin heç bir mənə kəsb etmədiyini səsləndirir. Onun üçün yalnız ölüm tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Göründüyü kimi ekspressionistlərin həyat və ölüm oppozisiyası qəhrəmanın dünyagörüşünə də sirayət edir. D’Artez üçün vacib olan: “Nə vaxt öldüyünü bilmək son dərəcə vacibdir” [6, s.3].

Həyat və ölüm tezisi metaforik şəkildə əsərin struktur elementinə təsir edir və bütün əsərin narrativ xarakterini müəyyən edir. Ekspressionizmin təzahür formaları motiv strukturunda keçmiş və bu gün, köhnənin dağılması və yeninin qəbul edilməməsi, gerçəkliklə əbədi-əzəlinin konfliktini üzərində önə çıxır və əsərin struktur elementi kimi çıxış edir. Məlumdur ki, həyat və ölüm ekspressionizmin əsas mövzularındadır, lakin ölüm həyatın əksi deyil, ölüm həyatın təzahür forması, onun yaradıcısı və sahibidir. Nitsşeyə görə “yalnız ölən yaşayır” [8, s.29]. və bu ifadə ekspressionizmin vacib ideyalarından biri kimi H.Nossak qəhrəmanın dünyagörüşünü, həyata baxışlarını ifadə edir. Dəyərlərin dəyişdiyi və mənasızlaşdığı bir dövrdə ekspressionizm radikalizmin, estetik ekstremizmin və qlobal tənhaləşmənin mənbəyini ifadə edirdi.

Məlumdur ki, ekspressionizmin estetikasında Nitsşenin nihilizmi “özgə”yə çevrildi və ədəbiyyatda özünün bədii ifadəsini tapdı. “Özgə” personaj bütün ekspressionist nəsrin poetik təcəssümünə və yeni modifikasiyasına məruz qaldı və elə bu şəkildə ekspressionizmin mahiyyətini açıqladı. D’Artez də “özgə” qəhrəmandır və o, nəyinki ailəsinə, ətrafına, hətta özünə də “sığmır”. Onun baxışları “normal” insandan çox uzaqdır. Məhz “özgə” olmaqla o, süni və bəsit insanlardan uzaq gəzir, vulqar və “ruhsuz” burjua həyatından “qopur”. Elə bu səbəbdən Balzakin Daniel d’Artezi Ernest Nazemana yaxın, onun ruh-əkizi, başqa sözlə, rutin həyatdan, maddiyatdan və mənəviyyətsizlikdən uzaq dayanmanı təcəssüm edir.

Qeyd etməliyik ki, H.Nossak ekspressionist “özgə”si ilə tək-cə Ernest Nazeman obrazıyla kifayətlənmir, onun dostu və sonralar atasına daha çox bənzəyən qızı Edit də “özgə”dir. Elə bu səbəbdən oxucu bir neçə personajın baxış bucağından bir problem ətrafında fırlanan məsələləri cəmiyyətə və insanlara münasibətdə aydın

şəkildə görə bilir. Detektiv süjet ətrafında dövr edən hadisələr də həmçinin bir neçə personaj arasındakı münasibətlər fonunda cərəyan edir.

H.Nossak dünyanı öz ağışına alan, insanları öz təbiətindən uzaq salan, mənəvi-ruhani dünyasını çökdürən pulun, maddiyyatın hakimiyyətini bəşəriyyətin sonu kimi təsvir edir. Mal və mülkiyyəti təcəssüm edən Naney şirkətinin yüksəlişini, Hitler Almaniyasının hərbi qüdrəti ilə “çıxəklənməsini”, sonralar isə bütün hərbi sənayeni idarə etməsini mənəviyyatın çöküşü ilə izah edir. Bu mənəvi böhranın inkişafı Nazemanlar ailəsinin “fəaliyyəti” ilə bağlayır. Elə bu səbəbdən onun hər bir üzvü açıq nifrətə səbəb olur, nəhəng burjua nümayəndələrinin var-dövlət uğrunda amansız mübarizəsi mənəvi deqradasiya, insan böhranı kimi səciyyələnir.

D’Artez ailəsindən uzaq gəzir, onun həyat və insan haqqında düşüncələri ailəsində hökm sürən dəyərlərdən uzaqdır. Nazemanlar ailəsi ölkənin həyatında iştirak edir, bəzən də onu idarə edirlər. Nazemanlar cəmiyyətdə söz sahibidirlər. Qəhrəman d’Artez soyadını götürməklə hər yerdə özünü görə, hər yerə burnunu “soxan” Nazemanlardan fərqlidir (qeyd edək ki, alman dilində “Nase” burun deməkdir və qəhrəmanın soyadının ilk hissəsini təşkil edir – M.O.). Nazemanlar Hitlerin hakimiyyəti dövründə də söz sahibləri, müharibədən sonra da ölkənin həyatında iştirak edən varlı-zənginlərdir. Onlar insanların qanı bahasında var dövlət əldə edir, onları çoxaldır və nəsilədən nəslə ötürürlər.

Ekspressionizmdən gələn həyat və ölüm oppozisiyası Nazemanlar ailəsinin xarakterik xüsusiyyətini açır. Əgər d’Artez həyatı təcəssüm edirsə, zorakılıq, ölüm, qorxu və dəhşət Nazemanların hakimiyyəti altında hökm sürür. Hakimiyyət hərisliyi həmçinin bu ailənin rüporu olan, onun diktəsi ilə işləyən və ona sadıq olan mənəviyyatsız polis məmuru Qlaçke obrazıdır. Qlaçke “ağasına” qulluq edir, onun tapşırıqlarını yerinə yetirir, onun sadıq nökdir. Bu “sadiqliyin” əvəzində karyerasında daima yüksəlir, yaxşı yaşayır. Qlaçke mövcud asayışı qoruyur, onun mühafizəkarıdır.

“Özgə”lərə bu cəmiyyətdə yer yoxdur. D’Artez kimi onun dostu Lui Lambre də “özgə”dir. Əsil adı və soyadı Lüdviq Lembke olan Lui Lambre çox ağıllıdır (Lui Lambre də “Bəşəri komediya”nın qəhrəmanlarından biridir –M.O.). O, d’Artezdən fərqli olaraq vəziyyətdən çıxma, bəzən də problemlə məsələlərdən qaça bilir. D’Artezin əsir düşərgəsində olduğu zaman o, bacarığını işə salıb gizli polisdən qaça bilir. D’Artezin bütün gerçəklərlə bağlı yazmaq istədiyi kitabın nəşrinə qarşı çıxır, onun qarşısını almaq istəyir. Amma personajın daxili dünyası açıldıqca məlum olur ki, o, keçmişdən qaçır, onun təkrarlanmasını istəmir. Hətta kimin keçmişi yoxdur, bəxtəvərdir deyir. Məlum olur ki, H.Nossakin “özgə” personajı bu şəkildə özünü təcrid edir, hətta xatirələri belə silib atır. Diqqətli oxucu Lambre obrazında gizlənən ağıllı, inanılmaz dərəcədə dürüst və həyatı çoxdan “ciddiyə” almayan bir insanı görür. O, d’Artez kimi üsyankar deyil, amma onun qədər də özünə amansız, hamı olmaq istəyindən uzaqdır. Lambre almanların necə faşizmə dəstək verdiyini sona

qədər başa düşür: “insan öz taleyinə görə məsuliyyəti tarixin üstünə atmamalıdır” [6, s.26]. Lambre əsərin əvvəlində d’Artez başa düşməyə də sonralar ona nə qədər yaxın olduğunu görür. O, da d’Artez kimi mövcud quruluşa qarşı çıxır, onu kəskin tənqid edir.

Faşist hakimiyyəti dövründə d’Artez qurduğu pantomimalarında Hitleri ələ salır, ona gülür. Bunun ardınca gizli polisin suallarına etinasız cavab verir və elə bu səbəbdən onu əsir düşərgəsinə yollayırlar. Həyat yoldaşı onu atır, SS zabiti ilə ailə qurur, qızı Edit isə atalıq yanında böyüyür. Əsərin bir yerində onunla bağlı məlumatın həyat yoldaşı tərəfindən ötürüldüyü üzə çıxır. Əsir ikən əyninə geyindiği paltarların Naney şirkətinin (atasının idarə etdiyi nəhəng şirkət) istehsalı olduğunu bilən oxucu D’Artezin “özgə” olma faciəsini bütün çılpalığı ilə hiss edir. Əsir həyatı d’Artezə bir daha başa salır ki, o, “özgə”dir və heç bir zaman Nazemanlardan olmayacaq.

“Özgə” maskasını taxan d’Artez həm həyatda, həm də məsləkində onu daşımali olur. Bu maska həyat və ölüm arasında yaşayan insanın sığınacağı, təcridolma məqamında özünü qoruma mexanizmi, həm də toxunulmazlığıdır.

Edit atasının tamaşalardan sonra nə qədər məyus olduğunu, gördüklərini anlamayan və boş-boşuna gülən insan kütləsinə acıdığını səsləndirir. Beləcə, H.Nossak ekspressionizmin “özgə” konsepsiyasını d’Artez obrazında ən mükəmməl şəkildə göstərə bilir. Kütləyə çevrilmiş insanın həqiqətdən qaçmasını, yalnız özünə və maraqlarına uyğun gələnə cavabı d’Artezin faciəsidir, onun “özgə” olmasını müəyyən edən gerçəklikdir. Nazemanlardan fərqli olaraq o, həmişə insan kimi üstündür, həyatını özü idarə edir. Pantomima qəhrəmanları kimi “üzünü” idarə edir, ona istənilən ifadəni verir, amma bütün hallarda əsil üzünü saxlayır.

Nazemanlardan şüurlu şəkildə uzaq düşən d’Artez anasının yas mərasimində “üzümü necə tutum?” [6, s.59] sualı ilə Lambreyə müraciət edir. Dəbdəbəli yas mərasimindən sonra oranı təntənəli iclas salonuna bənzədən d’Artezin təəccübü də anlaşılandı: “... aktyor məharətləri yoxdur deyə, nəyi necə edəcəklərini bilmirlər” [6, s.72]. Oxucu dürüst bir insanı görür, onun oynamaq bacarığını yalnız səhnə ilə bağlayır. Həyatda yalnız özü olan, həyat oyunlarını oynaya bilməyən d’Artez tənha insandır. Oxucu onun cəmiyyətlə qurduğu münasibətlərin gerçək səbəbini görür, onu anlayır və başa düşür, mövcud qayda-qanunları inkar etdiyini qəbul edir.

Əsərin bir yerində tam da ekspressionizmdən gəlmə həyat-ölüm oppozisiyası oynanılır. D’Artez tamaşaların birində əsirlikdən necə qaçmasını səhnələşdirir. Məlum olur ki, əsirlikdən qaçarkən SS zabiti öldürməyə məcbur olur. Çünki o, d’Artezin əsir paltarlarını məcburən çıxarıb özü geyinmək və beləcə, faşistlərlə əlaqəsini itirmək istəyir. Paltarlarını soyunmaqdan imtina edən d’Artez istəmədən SS zabiti öldürməyə məcbur olur. Həyat və ölüm yerdəyişməsi biri-birini əvəz edir, əsirlərin həyatını əlindən alan SS zabiti özü ölümə məhkum olur. Əsir olan d’Artez isə həyatda qalmaq üçün öldürür.

Romanın “özgə” personajlarından biri də d’Artezın qızı Editdir. Atalıq yanında böyüyən, anası ilə mənəvi bağlar qura bilməyən Edit “atasının qızıdır”. O, da atası kimi cəmiyyətdən “qırılıb”. Nə anası, nə də Nazemanlar ailəsinin varidatı ilə maraqlanmır. Lakin, onun “özgə”liyi d’Artezdən fərqlənir. O, atasından fərli olaraq müharibədən sonrakı dövrdə böyüyüb və yeni dünyanın insanıdır. O, keçmişlə bağlı deyil, atasının ağır həyatını çətinliklə başa düşür. Amma onun dünyasında da keçilməz problemlər var və Edit “genau wie alle anderen” [6] hamı kimi ola bilmir. Edit öz yolunu axtarır, amma tapa bilmir və bu səbəbdən “özgə”yə çevrilir.

Beləliklə, görmək olur ki, Nossak gerçəkliyin bədii təcəssümünü canlandırır, ekspressionizmdən gələn autsayder qəhrəman tipini yaradır. Bu qəhrəmanlar müasir cəmiyyətin oyun qaydalarını qəbul edə bilmir, onu başa düşmür və ondan uzaq gəzirlər. D’Artez keçmişin acı dərslərini unuda bilmir, cəmiyyətin qaydalarını qəbul etmir. Lambre onun qaydalarıyla oynadığını “göstərsə də” sona qədər oynaya bilmir, Edit isə ümumiyyətlə oynamaq istəmir. Lakin, o da qeyd edilməlidir ki, oxucu qarşısında üsyankar obrazları deyil, daha çox səssiz intellektualları görür. Onlar maddiyyatın hökm sürdüyü mənəviyatsız dünyada öz mənəvi-ruhi azadlıqlarını müdafiə etməyə çalışır, özünəməxsus mübarizə aparır, heç nəyə nail olmayanda tam təcridolomanı seçirlər.

Ədəbiyyat:

1. Agee J. Foreword: The End, by Hans Erick Nossack <http://www.archipelago.org/vol8-4/agee.htm#va>
2. Bienek H. Werkstattgespräche mit Schriftstellern. München: Carl Hanser Verlag, 1962. 224 s.
3. Braunroth M. Einleitung // Prosa des Expressionismus. Stuttgart, Verlag. 1995, 168s.
4. Dietrich S. Wieviel leise Trauer eines Engels Hans Erich Nossack hat Albert Camus zum jüngeren Bruder // Jahrbuch für Internationale Germanistik. Number 2, 2012, 83-101 s.
5. Nossack H. E. Pseudoautobiographische Glossen. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1971, 171 s.
6. Nossack H. E. Der Fall d'Arthez. Suhrkamp, 1974. 320 s.
7. Rothe W. Der Expressionismus. Theologische, soziologische undanthropologische Aspekte einer Literatur. Frankfurt/Main, 1977, 468 s.
8. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. Стрельбицкий Мультимедиа Издательство. 2016. 120 с.
9. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. Казус Вагнер. Антихрист. Ессе Номо. Минск, 1997. 538 с.

10. Фрейд, З. и Юнг К.: попытки психоаналитического решения проблемы бессознательного. <http://psychologylib.ru/-books/item/f00/-s00/z0000024/st033.shtml>

M.N.Osmanova

**Hans Nossakın “d’Artez işi” romanında
ekspressionizmin bədii xüsusiyyətləri
Xülasə**

XX əsr alman ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Hans Nossak yaradıcılığı bir neçə baxımdan maraqlıdır. Bu ilk növbədə onunla əlamətdardır ki, Hans Nossak ənənəvi ədəbiyyatın cızdığı yolla getmir, onu yeni müstəviyə çıxarır. Digər tərəfdən yazıçı modernizmin aparıcı cərəyanlarından olan ekspressionizmin insan və dünya, insan və cəmiyyətlə bağlı əhval-ruhiyyəsinə yaxın idi. O, İkinci Dünya müharibəsinin almanlara gətirdiyi faciəni dərk edir, onun nə qədər ağır olduğunu bütün varlığı ilə hiss edirdi. Elə bu səbəbdən onun qəhrəmanları mənən əzab çəkən, mövcud qaydalara uyğun gəlməyən autsayderlərdir. Hans Nossakın “d’Artez işi” romanının qəhrəmanı da cəmiyyətdən uzaq gəzir. Ekspressionizmdən gələn “özgə” qəhrəmandır. O, nəyinki ailəsindən, ətrafından, hətta özündən də qaçır. Onun baxışları “normal” insandan çox uzaqdır. Məhz “özgə” olmaqla o, süni və bəsit insanlardan uzaq gəzir, vulqar və “ruhsuz” burjua həyatından “qopur”. Elə bu səbəbdən Balzakın personajlarından olan d’Artez soyadını götürür, öz soyadından imtina edir. D’Artez pantomima aktyorudur və üzünə maska taxır. “Özgə” maskasını taxan d’Artez həm həyatda, həm də məsləkində onu daşımali olur. Bu maska həyat və ölüm arasında yaşayan insanın sığınacağı, təcridolma məqamında özünü qoruma mexanizmi, həm də toxunulmazlığıdır.

Beləliklə, Hans Nossak gerçəkliyin bədii təcəssümünü canlandırır, ekspressionizmdən gələn autsayder qəhrəman tipini yaradır. Bu qəhrəmanlar müasir cəmiyyətin oyun qaydalarını qəbul etmir, onu başa düşmür və ondan uzaq gəzirlər.

M.H.Османова

**Художественные особенности экспрессионизма в романе
Ханса Носсака “Дело д’Артеза”**

Резюме

Ханс Носсак, видный представитель немецкой литературы XX века, интересен с нескольких точек зрения. Прежде всего, Ханс Носсак не идет по пути, проложенному традиционной литературой, а выводит ее на новый уровень. С другой стороны, писателю были близки настроения экспрессионизма, одного из ведущих течений модернизма. Он понимает трагедию, которую принесла немцам Вторая мировая война, он почувствовал, насколько больно было всем своим существом. По этой причине его герои — аутсайдеры, страдающие морально и не соответствующие существующим

правилам. Герой романа Ханса Носсака “Дело д’Артеза” избегает от общества. Он “чужой” из экспрессионизма. Он убегает от своей семьи, своего окружения, даже от самого себя. Его взгляды далеки от взглядов “нормального” человека. Будучи “чужим”, он избегает людей, от пошлой и “бездушной” буржуазной жизни. Именно по этой причине берет фамилию один из персонажей Бальзака д’Артеза и отказывается от собственной фамилии. Д’Артез актер пантомимы, носит маску. Нося маску “чужого”, д’Артезу приходится нести ее и в жизни, и в творчестве. Эта маска — прибежище человека, живущего между жизнью и смертью, это механизм самозащиты в момент изоляции.

Таким образом, Ханс Носсак возрождает художественное воплощение действительности, создает героя-аутсайдера. Такой герой не принимает правила игры современного общества, не понимает его и покидает это общество.

M.N.Osmanova

**Artistic features of expressionism in Hans Nossack’s novel
“The D’Arthez Case”**

Summary

Hans Nossack, a prominent representative of 20th century German literature, is interesting from several points of view. First of all, Hans Nossack does not follow the path laid down by traditional literature, but takes it to a new level. On the other hand, the writer was close to the moods of expressionism, one of the leading currents of modernism. He understands the tragedy that the Second World War brought to the Germans, he felt how painful it was with his whole being. For this reason, his heroes are outsiders, suffering morally and not conforming to the existing rules. The hero of Hans Nossack’s novel “The D’Arthez Case” is shunned from society. He is an “alien”, from expressionism. He runs away from his family, his environment, even himself. His views are far from those of a “normal” person. Being an “alien”, he avoids people from the vulgar and “soulless” bourgeois life. It is for this reason that one of Balzac’s characters, d’Arthez, takes the surname and refuses to give up his own surname. D’Arthez is a pantomime actor who wears a mask. Wearing the mask of the “alien”, d’Artez has to carry it both in his life and in his work. This mask is the refuge of a man living between life and death, it is a self-defense mechanism in a moment of isolation.

Thus, Hans Nossack revives the artistic embodiment of reality, creating an outsider hero. These hero does not accept the rules of the game of modern society, does not understand it and leaves this society.

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent S.X.Abdurəhmanova